

Андрій Литвин

КОЛЕГІЯ ПАВЛА ГАЛАГАНА В ЖИТТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АНДРОНИКА СТЕПОВИЧА (1857–1935 рр.)

Колегія Павла Галагана відома в історії української культури і освіти як унікальний новаторський навчально-виховний заклад другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Як відомо, феномен діяльності цього навчального закладу цікавив не одне покоління дослідників, з-поміж яких В. Науменко (1896) [13], А. Степович (1896) [35], Ф. Савченко (1930) [24] та ін.

Проте найбільш глибоко і ґрунтовно до вивчення цієї проблеми підійшли сучасні дослідники: М. Смольницька – «Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України (1871–1920)» [25] та О. Шевчук – «Організація і зміст навчально-виховного процесу Колегії Павла Галагана (1871–1920)» [43]. Крім того, важливий внесок у дослідження історії розвитку національної педагогічної думки та освіти був зроблений авторським колективом під керівництвом академіка О. Сухомлинської, який підготував працю під назвою «Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів України (кінець ХІХ–ХХ століття)», де значне місце було відведено Колегії Павла Галагана (Л. Березівська, О. Шевчук «Колегія Павла Галагана в контексті розвитку освіти в Україні (1871–1920 р.)» [12].

Колегію Павла Галагана називали «школою академіків» [2; 3; 6], адже з її стін справді вийшов не один десяток кращих представників української науки, культури, освіти в історії нашої країни. Серед них А. Кримський, В. Липський, О. Малиновський, Г. Житецький, Л. Окіншевич, В. Грабар, М. Максименко, М. Драй-Хмара, П. Филипівич, М. Марковський, Й. Покровський, М. Чубинський, М. Калинович, Д. Петрушевський та багато інших. До цієї когорти належить і відомий вчений – славіст, педагог Андроник Степович, який не лише навчався в Колегії, а й довгий час успішно працював її директором.

Визначальним у його житті стало те, що він у дитинстві виховувався в Сокиринському помісті багатого прилуцького поміщика Григорія Павловича Галагана разом з його єдиним сином Павлом [28]. Обоє хлопців домашні вчителі готували до вступу в гімназію [23].

У 1868 р. А. Степович вступив до 2-го класу Чернігівської гімназії, успішно склавши вступні екзамени. А з його товаришем Павлом

Галаганом сталася трагедія – він раптово помер у 1869 р. від черевного тифу. Павлові на той час було 16 років.

Це страшне горе подвигло подружжя Галаганів (Григорій Павлович та Катерина Василівна) на відкриття в Києві навчально-виховного закладу на честь свого сина, як кращий для нього пам'ятник. З цього приводу Г. Галаган так писав одному зі своїх друзів відразу після похорону сина: «В несчастьи, меня поразившем, не вижу я другого спасения или хотя бы облегчения, как исполнить то, что представляется мне долгом, указываемым моей совестью и любовью к усопшему. Дело мое должно состоять в продолжении на земле, пока суждено будет мне жить, того добра, которое без сомнения делал бы сын мой. Желая начать полезное дело, не откладывая, прежде всего устроив что-либо прочное и новое в сфере общественного образования. Мой сын остановился на пути своего образования с полным к нему рвением и с искренней любовью к ближнему; пусть же другие, нуждающиеся в средствах, продолжают то, чего не суждено было закончить ему» [14, с. 4].

Історія створення Колегії Павла Галагана досить детально і глибоко висвітлена такими дослідниками, як Л. Березівська [1] та О. Шевчук [42]. Зазначимо лише, що після тривалих обговорень і турбот, які протягом двох років, Колегія була відкрита. В основу її навчально-виховної системи було покладено, як того хотів Г. Галаган, два начала: з одного боку вона мала готувати талановитих, але бідних юнаків у віці 16 років (це був вік смерті сина) до суспільної діяльності, а з другого, дати правильне виховання синам багатих батьків, яким було забезпечено місце на високих щаблях державної влади. В обох випадках спрямоване до однієї і тієї ж мети виховання, на думку засновника Колегії, повинно було нівелювати відмінності між юнаками обох категорій [38, с. 119]. «Він вважав – писав В. Науменко, – що поєднання двох різних елементів у колегії, що мають у своїй природі багато хорошого, так само як і поганого, буде взаємно перехресчуватися, при чому ідеалістичні мрії, звичайно, припускали краще, тобто взаємний вплив одного елемента на другий буде виявлятися в засвоєнні кращих сторін, а не гірших. Так наприклад, він думав,

що стипендіати, люди праці і енергії, люди, які звикли до злигоднів і поневірянь в житті, будуть своїм прикладом і моральністю впливати на своєкошних вихованців, юнаків з іншими звичками і схильностями, які часто виробилися в станових умовах цілком забезпечених; але зате ці вихованці повинні впливати на стипендіатів всіма виявами джентльменства, що має бути притаманне вищим класам суспільства» [13, с. 422].

Згідно зі статутом Колегії її головною метою було «надати деякій кількості бідних молодих людей засоби підготовчої до університету освіти і сприяти розвитку самостійної педагогічної справи в Росії шляхом навчально-виховної практики» [41, арк. 1].

Взагалі, Г. Галагану вдалося створити такий навчально-виховний заклад, який до раніше не було в Росії, і надзвичайно новаторський за своїми принципами. По-перше, тут мали навчатися юнаки від 16 років і опановувати програму за 5, 6, 7 і 8 класи гімназії. По-друге, в Колегії поєднувалися навчальна і виховна робота, чого не було в гімназіях. По-третє, хоч Колегія і мала за основу брати навчальні плани гімназії, затверджені Міністерством освіти, проте водночас вона мала право змінювати їх на свій розсуд. По-четверте, в Колегії панувала сімейна атмосфера, повага до учнів, відсутність покарань, турбота про їхнє здоров'я, індивідуальний підхід, виховання патріотизму і особливо багато уваги приділялося загальному розвитку учнів та вихованню високих моральних якостей.

«У нас в Колегії, – згадував випускник М. Максимейко, – поряд з відомою системою педагогічних заходів, існувала інша, моральна сила, якій ми підкорялися без наказу завдяки її внутрішній владній чарівності. Це була система ідей, почуттів і настроїв, яка становила ніби моральну атмосферу Колегії і її душу» [11, с. 190].

Про таку атмосферу говорив і А. Степович: «Справа була поставлена таким чином: за ті чи інші погані, неприпустимі в закладі вчинки вихованець замість покарань, одержував тільки одне, два, три попередження і як і раніше був відданий на власну волю у покаранні з розумовим і моральним впливом вихователів» [35, с. 305].

Саме в цей навчальний заклад у склад першого набору учнів і потрапив А. Степович у 1871 р. «Пізніше він згадував, що їх було 16 юнаків у віці від 16 до 19 років, що були першими вихованцями Колегії вищою мірою своєрідного для російської дійсності закладу: «із холодного казенного гімназійного середовища ми потрапили в сім'ю молодих вихователів, натхнених кращими бажаннями й ідеями» [34, с. 330].

Справді, добору вихователів і викладачів, керівників Колегії Григорій Галаган надавав великого значення. Тоді, як у гімназіях уся виховна робота обмежувалася вимогами виконання учнями точно регламентованих дисциплінарних правил, які у більшості випадків складалися «із недопущених, заборон, суворих заборон», то в Колегії вихователь повинен був у першу чергу сприяти розвитку і зміцненню у вихованцях позитивних якостей. Вихователь Колегії – писав В. Науменко, – повинен був допомогти вихованцю розкрити в собі ті добрі, живі, здорові початки, які вклала в нього природа; він мусив виховати волю вихованця, спрямовувати його на все хороше і чесне – словом, вихователь, на думку засновника повинен був бути живою особою, що впливала на вихованця не одними формальними вимогами і наказами, а силою свого розумового і морального авторитету і постійним з ним спілкуванням» [13, с. 428–429].

Засновнику Колегії вдалося дібрати такий колектив, який зміг втілити його найкращі побажання. Так, першим директором Колегії було призначено В. Григор'єва, людину найвищої гуманності, який одразу налагодив між усіма прості розумні відносини [34]. Законовчителем був священник І. Екземплярський (пізніше Високопреосвященний архієпископ Холмський і Варшавський ієронім), людина надзвичайно високих моральних якостей; другим помітним діячем Колегії, а в майбутньому відомий педагог і дослідник В. Сиповський; викладачем математики і фізики працював Р. Чернявський, особистість неординарна; стародавні мови викладав Г. Янчевецький, російську мову і літературу читав П. Житецький. Всі ці вчителі-предметники одночасно були і вихователями [26, с. 81–91].

Цей склад вихователів на чолі з директором В. Григор'євим застосував у Колегії, як писав А. Степович, сучасну нову тоді для Росії систему, про яку знали з теоретичних статей в різних педагогічних виданнях. Система ця ґрунтувалась винятково на пануванні в школі достатньої свободи і взаємних добрих відносинах між вихованцями і вихователями, «усунувши із школи елемент, так би мовити, юридичний, правовий, з його дріб'язковими, умовними правилами звичної рутинної дисципліни» [35, с. 303].

Велике почуття вдячності до альма-матер назавжди залишилось в душах А. Степовича і його друзів-колегіатів. Цьому сприяла, в першу чергу, особистість Григорія Павловича Галагана. Саме він створював у Колегії атмосферу сімейного затишку, сімейного духу, що пронизував і ставлення вихователів до учнів.

Згадуючи Г. Галагана, А. Степович називав його «людиною 50-х років у кращому значенні цього слова, високогуманною освіченою, яка

засвоїла аристократизм розуму і почуттів, який виховував у кращих представників нашого суспільства розумовий рух 40-х років вважаючи, що він був найбільш підходящим керівником для справи, яку добровільно очолив і якій присвятив усе життя. А. Степович писав: «ми бачили, що несподіваний тяжкий удар не змусив його егоїстично замкнутися в своєму горі. Навпаки, це горе ще більше укріпило в ньому любов до людей, і цю любов, зокрема, він переніс і на ту установу з якою у нього були пов'язані спогади про близьке і дороге йому молоде життя, що пішло так дочасно. Заповітним прагненням його було внести атмосферу теплих родинних почуттів і сімейної, зігрітої любов'ю обстановки і в юну установу, що її він покликав до життя. І цьому певною мірою йому вдалося досягнути, про що свідчать почуття, які вихованці Колегії пов'язують з гуманною особистістю її засновника» [37, с. 120].

Григорій Павлович знав кожного вихованця не гірше за найближчих вихователів. Старанні, моральні юнаки ставали йому близькими, рідними: він тішився ними як тільки батько може пишатися улюбленим сином; поблажливий до юнацької необачності, він строго судив порок і зіпсовану волю. Такі юнаки були йому чужі, своєю присутністю в школі вони його ображали. Інакше і бути не могло. Адже в кожному вихованці він хотів бачити втілення ідеального образу свого сина, що так передчасно покинув цей світ [14, с. 16].

Один з випускників Колегії згадував, що відносини подружжя Галаганів і вихованців склалися за сімейним зразком: вони близько знали кожного вихованця, стежили за розвитком для чого відвідували уроки, раділи успіхам [11, с. 190].

Особливий вплив на вихованців мала постать Г. Галагана в контексті українознавчих інтересів. Він сам був великим прихильником української історії, культури, звичаїв, традицій і намагався ці смаки розвинути у колегиатів. У Колегії було створено хор, який співав українських пісень, на уроках музики вивчалася історія обрядової української музики, зокрема, а на сімейних вечорах звучали українські твори, ставилися українські вистави, такі як, наприклад, «Наталка-Полтавка». Г. Галаган особливо цікавився, як вихованці співали козацьких пісень. «Найбільше припадали йому, – як згадував А. Степович, – до вподоби і привертати його увагу дві пісні: «Ой на горі жінці жнуть» та «Ой Морозе, Морозенку». Коли ми співали їх, він просто не здержувався та приєднувався з великим захватом до співаків остатком свого колишнього, мовляли, гарного голосу» [27, с. 199; 36, арк. 2].

Теплотою також згадував А. Степович і

своїх вихователів-учителів, які надзвичайно багато дали йому і його однокласникам для розумової і моральної освіти саме в такому складному перехідному віці від підліткового до юнацького, тобто, як він писав «у той трудний час, коли душа відкрита для найчистіших і найпрекрасніших впливів, коли вона ще являє собою щедрою і живого сіяча, най благо-родніший ґрунт» [34, с. 329–330].

Особливо важливу роль у житті юного А. Степовича відіграли викладач історії В. Сиповський, пізніше редактор журналу «Женское образование» та викладач літератури П. Житецький, відомий педагог, вчений-мовознавець, які примітили у свого вихованця глибокий інтерес до проблем слов'янства. Так, В. Сиповський не тільки виявив підтримку інтересів А. Степовича, а навіть всіляко допомагав у його прагненні. Він постійно цікавився самостійними заняттями учня, шукав для нього необхідну літературу, часто розмовляв про хід його учнівської наукової роботи. Наприклад, В. Сиповський подарував Андроніку Степовичу сербсько-російський словник П. Павловського, лекції Григоровича, а також навчальне видання «Краледворський рукопис» Корника [34, с. 330].

Такий неформальний інтерес учителя до наукових уподобань учня, така підтримка його інтересів, безумовно, стали вирішальними для дослідницьких уподобань майбутнього вченого-славіста. «Йому, – писав А. Степович, – я зобов'язаний надзвичайно за свій моральний розвиток, за ту привітну підтримку, яку я незмінно зустрічав у нього у тяжкі хвилини хитань і сумнівів. Він керував мною в усіх устремліннях, надіях молодого життя, у зародженні і розвитку тих чи інших наукових симпатій, у виробленні ідеалів і загального світогляду» [34, с. 330].

Тут в Колегії А. Степович переклав з чеської на російську мову історичну драму Красослава Хмеленського «Ласка Чехова» [30], написав наукові роботи «Предисловие к речнику сербо-немо-латинскому Вука Караджича» та «Словарь к сочинениям Яникия Космия» [31; 33] та ін.

Під однією із робіт «Слово о полку Игореве и песни Краледворской рукописи и Зеленогорской» П. Житецький написав такі пророчі слова: «Праця цінна щирістю молодого захоплення науковими інтересами. Можна сподіватися, що з часом зробиться людиною науки, якщо не зверне вбік» [32, арк. 36].

У 1875 р. А. Степович блискуче (з золотою медаллю) закінчив Колегію Павла Галагана, з чітко сформованим національним світоглядом, науковими уподобаннями та енциклопедичним багажем знань.

І того ж року він вступає на історико-

філологічний факультет Київського університету. Тут студент А. Степович продовжує працювати на ниві слов'язнавства під керівництвом проф. О. Котляревського. У 1877 р. він видрукував свою наукову розвідку під назвою «Поэтические предания сербов о падении их царства. Три казацкие думы о турецкой неволе» [39].

У студентські роки А. Степович стає членом Київської української громади, співпрацюючи з М. Драгомановим, П. Житецьким, П. Чубинським, В. Антоновичем та іншими активними громадськими діячами [29, арк. 3].

По закінченню у 1879 р. університету зі ступенем кандидата наук (тема дисертації: «Праці В. Небеского з історії середньовічної чеської літератури») А. Степовичу, як талановитому і перспективному студенту професор О. Котляревський запропонував за погодженням з факультетом продовжити підготовку до професорського звання у нього на кафедрі. А. Степович певний час не міг прийняти рішення, бо невдовзі одружився і треба було заробляти на життя. Тому професорське звання вирішив добитися пізніше, а тим часом взявся за викладання російської мови та літератури у різних середніх навчальних закладах (Київське реальне училище, Фундуклеївська жіноча гімназія, приватна гімназія Ващенко-Захарченко, юнкерське училище, військова гімназія) [28].

Він виявився здібним і талановитим педагогом і швидко завоював авторитет серед батьків, учнів та громадськості. У 1888 р. був призначений інспектором народних училищ в Південно-Західному краї. Керував курсами народних учителів-чехів у Волинській губернії, опікувався чеськими школами, у 1887–1888 р. очолював підготовку і провів у м. Острозі з'їзд учителів чеських шкіл в Україні [7, с. 83–84].

Разом з тим А. Степович не полишав науково-дослідної роботи, якій так само, як і педагогічній, присвятив усе своє життя. Коло його наукових інтересів було широке: педагогічні («Значение художественного элемента в жизни и школе», 1881; «Заметки о преподавании истории в средних учебных заведениях», 1883; «Чем должно быть наше правописание – наукой или искусством», 1886); філологічні («Беглые грамматические заметки», 1883; «Две заметки по вопросу о слово-производстве», 1883; «Заметки о повторительном курсе русского языка в средних заведениях», 1886; «Заметки о происхождении и склонении малорусских фамилий», 1882 та ін.). Але найбільшим захопленням, безумовно, стало слов'язнавство («Славянские наречия. Статья профессора Гебауэра. Перевод и примечания А. Степовича» (1882), затверджена як навчальний посібник для студентів; «Этюды из области новой чешской литературы» 1884; «Очерк

истории чешской литературы» (1886), удостоєний премії Імператорської Академії наук; «Очерк из истории славянской литературы» 1893 та багато ін.). Ним були підготовлені і видані два науково-літературних збірники «Славянские беседы» (1888–1891) та «Рассвет» (1892).

Молодий учитель був активним співробітником таких часописів, як «Киевская старина», «Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества», «Филологические записки», «Женское образование», «Журнал министерства народного просвещения», «Чтения общества Нестора Литописца», «Университетские известия», «Славянские литературные известия», «Славянские известия», «Известия отделения русского языка и словесности Академии наук» та ін.

У 1884 р. А. Степович відвідав Чехію, пізніше – інші слов'янські країни. Метою цих поїздок, як він сам писав, була підготовка і випуск «чотирьох однорідних книг з історії слов'янських літератур: болгарської, сербської, чеської і польської. Для цього треба було обов'язково поїхати у слов'янські країни, щоб там на місці попрацювати в бібліотеках, музеях та ін., ознайомитися з сучасними літературними течіями і напрямками, увійти у місцеві письменницькі кола і т.д.» [40, с. 240].

Як дослідник А. Степович уважно стежив за розвитком слов'янських літератур і за появою нових славістичних досліджень за кордоном і в Росії, інформуючи про них широку громадськість. Він перекладав вірші і прозу зарубіжних слов'янських письменників, висвітлював їхню діяльність, вивчав літературні течії, писав рецензії, критико-бібліографічні замітки, виступав з доповідями в наукових товариствах, членом яких був.

На початку 90-х років А. Степович уже здобув славу відомого вченого і педагога. Тому цілком логічно, що у 1892 р. йому було запропоновано посаду приват-доцента на кафедрі слов'янської філології Київського університету, в якому він потім працював усе життя.

Через рік А. Степовича запрошують очолити Колегію Павла Галагана. Після довгих роздумів і сумнівів він погодився на цю пропозицію, не полишаючи роботи в університеті. Ось як він сам згадував про це: «Я мушу визнати, – говорив А. Степович, – що цю честь прийняв я не без тривалих гірких роздумів, неминучих через трудність завдання і несприятливого для мене збігу обставин і умов. Рішення це, повторюю, я прийняв не без тривалої боротьби, і боротьби важкої з самим собою, не без сильних вагань бо тягар, який я прийняв на себе – далеко не такий зручний» [19, с. 20–22].

Сумніви А. Степовича можна було зрозуміти: він тільки почав працювати в університеті, де відкривалась для нього давно омріяна профе-

сорська кар'єра, він мав амбітні наукові плани. А посада директора такого навчального закладу, як Колегія Павла Галаган – це було серйозне випробування далеко від наукових інтересів. По-перше, Колегія – надзвичайно велике господарство: три будинки у Києві, лікарня, церква, 5 маєтків (Лебединський, Михайлівський, Макіївський, Рудьковський, Мостищенський), літній табір «Покорщина», десятки сіл зі своїми полями, лісами, луками, заводами, садами, селянами, за рахунок доходів від яких існувала Колегія. Тільки землі за Колегією було закріплено 11541 десятин 492 сажнів [9, с. 28–44]. Крім того, треба було утримувати працівників і вихованців (харчування, одяг, побут), забезпечувати опалення, освітлення, утримувати двір, будинки, забезпечувати їх ремонт, займатися страхуванням майна, платити податки, тримати у належному стані лазню, забезпечувати прання білизни, вести канцелярію, всього не перелічити.

Крім того, згідно з інструкцією директор повинен контролювати навчально-виховний процес, добрати кадри, підтримувати стосунки з державними установами, громадськістю, очолювати Раду Колегії, нести персональну відповідальність за кожного вихованця і взагалі за все, що відбувалося в Колегії.

Чому ж, не дивлячись на всі свої сумніви і внутрішню боротьбу А. Степович погодився очолити Колегію? На це питання він сам дав відповідь: «Обов'язок любові і відданості до дорогого закладу, що виховав мене, – говорив він, – змусили мене нарешті не тільки прийняти принадні для будь-якого сина нашої «alma mater» пропозиції..., але і присвятити всього себе, всі сили і здібності найвищому розквіту цього закладу» [19, с. 21].

Колегію А. Степович прийняв у доброму стані. Адже 12 років нею керував І. Нечипоренко, який віддавав їй свій багаторічний педагогічний досвід і «можна сказати всю свою душу»; він зберігав і втілював у життя переконання, якими керувалися її засновники [19, с. 2].

У Колегії навчалось 60 учнів, працювало 10 штатних учителів та вихователів, а також 10 сумісників та багато обслуговуючого персоналу. Певною мірою була усталена і навчально-виховна система в Колегії.

Відомо, що в перші роки існування Колегії застосовувалася виховна система, що ґрунтувалася винятково на свободі певного рівня і взаємному довірі між вихователями і вихованцями, що була позбавлена умовностей, дотримання дріб'язкових правил звичайної рутинної дисципліни. На жаль, попри всі моральні і матеріальні затрати така система себе не виправдала. Однак застосована пізніше система суворої дисципліни теж не прижилася в Колегії.

І тільки І. Нечипоренку (директор з 1879 по 1890 рр.), а потім А. Степовичу вдалося запровадити таку систему, яка зберігалася до останніх днів Колегії, за якої забезпечувалася рівновага між двома «випробуваними в Колегії різко протилежними одна одній системами, викликавши до життя найсильніші сторони кожної і відкинувши те, що було засуджене гірким досвідом в житті закладу» [35, с. 305].

«Від першої системи, писав А. Степанович, залишилось переконання між вихователями і вихованцями мають бути відносини, наближені до сімейних, при яких звичайно велика частка належить взаємній довірі, свободі, моральним началам, а від другої системи взято було стійке усвідомлення дисципліни як засобу, по-перше, для підтримання порядку, а по-друге, для виховання у юнаків сили волі і для привчання їх до безумовного виконання тих чи інших вимог школи, що, безумовно, їм придасться в житті в службових та інших відносинах [35, с. 305].

Наперед забігаючи, зазначимо, що А. Степовичу вдалося успішно справитись з усіма труднощами, які випали на його долю, як керівника Колегії. Йому вдалося протягом 12 років (1893–1906) не тільки зберегти кращі традиції цього навчального закладу, а й примножити новими здобутками і увійти в історію її існування одним із кращих керівників. У цьому йому сприяли не лише його педагогічні і управлінські здібності, а й те, що він був випускником цього навчального закладу і що його любили, сприймали і підтримували викладачі, учні і всі співробітники.

«Я прекрасно, – писав він, – до найменших подробиць пам'ятаю себе і як вихованець першого прийому і першого ж випуску, тобто того славного часу, коли були закладені і потім здійснені в житті і на далі засновника нашої школи, на яких стоять навіть і досі ще самі її підвалини. Я добре пам'ятаю перші роки молодого життя нашого закладу, вступивши в нього як начальник повинен був мимоволі окриятися свідомістю необхідності по можливості охороняти його педагогічні першооснови від забуття чи навіть інколи відродити деякі з них, послужити в міру сил і розуміння підтримці їх і зміцненню; моє ідейне захоплення значною мірою сприяло поясненню мого важкого становища у перші тижні моєї діяльності як директора Колегії: хотілося бути достойним, так би мовити, педагогічних предків – діячів першого виховного складу, хотілось змагатися з ними у дотриманні і розвитку педагогічних начал нашого закладу» [19, с. 20–22].

Звичайно, головну увагу на посаді директора Колегії А. Степович приділяв навчально-виховному процесу, зокрема, за його словами,

«більшому зближенню нашої школи з життям і вимогами сучасності» [9, с. 11].

У навчальному процесі Колегія користувалась своїм правом використання на свій розсуд офіційних планів і програм, а також розробки власних. Колегії дозволялись відступи від загальноприйнятих гімназійних навчальних планів. Наприклад, в Колегії вивчались як обов'язкові предмети, так і такі, яких не було в державних гімназіях, а саме: малювання, теорія музики і співи. Цим предметам приділялась серйозна увага з самого початку заснування Колегії, бо тут вважали, що сучасна загальна освіта повинна базуватися не тільки на науці, але і на мистецтві. «Розвиваючи свій розум, – писав А. Степович, – упродовж всього десятилітнього курсу середньої школи, сучасний молодий чоловік має вступати в життя чи у вищу школу із правильно, в мірі розвинутим художнім смаком і почуттям. Інакше загальну освіту не можна було б назвати повною» [16, с. 9].

Обійнявши посаду директора, А. Степович почав удосконалювати викладання цих предметів. Так, починаючи з 1894–95 навчального року в уроки співів були внесені зміни: наприклад, запроваджена нова програма, що давала можливість вихованцям Колегії знайомитися музичною теорією і гармонією, що було необхідним, на думку директора, кожній освіченій людині. Згідно з цією програмою хто мав хороший слух писали музичні диктанти, записували мелодії з голосу, що з часом, вважав А. Степович, «для етнографа може надати неоціненні послуги». Крім того, учні, які володіли голосом, займались солафеджіо, набували навичок читання з листа, гармонізували нескладні наспіви, робили перекладання музичних п'єс, вивчали історію музики [17, с. 8–10].

В Колегії існувала хороша нотна бібліотека, яка складалася з 123 книг. Було повне зібрання творів Бортнянського, Бахмсетєва, шість опер Чайковського, твори Шопена для фортепіано, книги з теорії та історії музики, наприклад Брянського, Сакетті, Чайковського та ін. [18, с. 24]. На пропозицію А. Степовича проводилися музично-літературні вечори, по можливості сімейного характеру, що сприяли створенню затишку і тепла в Колегії.

Серйозна увага також приділялась і такому предмету, як малювання, програма якого теж зазнала вдосконалення, оскільки на переконання А. Степовича, освічена людина має бути обізнана в питаннях теорії та історії мистецтва взагалі, а що стосується живопису, імен великих майстрів, як Рафаель, Мікельанджело, Тіціан, Рембрант, Рубенс, Брюллов, Іванов, Айвазовський, Репін та ін., то випускники середньої школи не лише повинні їх знати, а

вони мають викликати в них відповідні уявлення про особливості і манеру їх письма, їх кращі твори, а також про відмінності різних шкіл і напрямів. «Увійшовши у будь-яку картинну галерею, сучасний вихованець середньої школи, – вважав А. Степович, – має знати себе в ній, поставитись свідомо до її зібрання і змісту, а не відчувати себе як у якомусь незнайомому лісі». Він повинен знати кращі твори що знаходяться у таких музеях, як паризький Лувр, Дрездинська картинна галерея, Петербурзький Ермітаж чи Московська галерея Третьякова. А знати її він має знати зі школи завдяки відомим знімкам, вони мають жити в його свідомості «як найдорогоцінніші плоди людського творчого слуху. Середня має обов'язково виховувати у своїх учнів повагу до великих представників мистецтва і їхніх геніальних творів, і благо тій школі, яка досягне успіху в цій справі, благо і її учням...» [18, с. 10].

Для досягнення мети у 1895–96 навчальному році був запрошений новий здібний викладач В. Рябчевський, який закінчив курс «Академії Художеств зі званням Вільного художника», а до того він ще й пройшов спеціальні педагогічні курси при цьому ж закладі, тобто здобув таку важливу для викладання в середній школі рисувально-педагогічну підготовку. Отже, на думку правління Колегії, він цілком успішно міг справитися з поставленим завданням «у справі викладання мистецтв, що з різних причин і несприятливих обставин не знаходилося на достатній висоті» [22, с. 10–11].

Прийшовши в Колегію, А. Степович відновив уроки танців, для вихованців трьох молодших класів по одному уроку на тиждень. Він не вважав цей предмет обов'язковим для всіх вихованців, однак діти «слабкі щодо грудей і діяльності серця» мають займатися танцями [19, с. 13]. Мету викладання цього предмета, вважав А. Степович: «знову ж таки загальноосвітня: виробити у вихованцях, часом незграбних і невірних, навичок до вільних, легких і витончених рухів» [16, с. 10].

При викладанні мистецьких дисциплін обов'язково враховувались індивідуальні здібності учнів. Наприклад, ті, хто зовсім не мов ні бажання ні здібностей до малювання, займалися кресленням, що могло їм знадобитися при вступі до вищого технічного закладу. Співали ті, хто мав слух і голос. Але всі вихованці засвоювали елементарні поняття з теорії музики, ознайомилися з визначними діячами в галузі мистецтва [35, с. 308].

Як директор А. Степович завжди підтримував обдарованих учнів, заохочував їх до занять малюванням, співом чи музикою. Для особливо талановитих вихованців запрошувався в Колегію спеціальний учитель, наприклад музики.

Крім того, вони одержували альбоми нот, рисувальне приладдя, фарби або щось інше [35, с. 308].

Одним із нововведень, що запровадив А. Степович у 1895–96 навчальному році були уроки праці по дереву, за відомою на той час, шведською системою Отто Соломона. Навчання ручної праці, вважав А. Степович, не повинно мати ремісничої мети: воно має сприяти розвитку молоді так само, як цьому сприяють уроки мистецтва – малювання, співи і музика, гімнастика і танці [8, с. 286].

На ручну працю в Колегії відводилось 4 години на тиждень для перших двох класів. За цей час кожен вихованець мав власноручно зробити 56 дерев'яних моделей в послідовній складності (остання модель – звичайна чотирикутна табуретка).

«Запровадження цього навчального предмета, – писав А. Степович, – думаємо цілком виправдане з погляду здорової педагогіки. Ще знаменний слов'янський педагог Каменський у своїй чудовій дидактиці зауважив, що правильне облаштування шкіл значною мірою полягатиме у належному розподілі роботи і спокою, чи занять і відпочинку і розваг (гл. 15-я, 13 параграф). Зрозуміло, що предмет як «Ручна праця цілком задовольняє вказану вимогу, чудово відволікаючи від винятково мозкової діяльності учнів сучасної класичної школи водночас слугуючи для них справжнім задоволенням» [35, с. 309]. Особливо імпонував А. Степовичу цей предмет, оскільки передбачав роботу юнаків по дереву (шведська система), а не по металу (французька система). І він не бачив перешкод для його застосування в класичній гімназії.

Через рік у річному звіті А. Степович зазначав, що вихованці полюбили ручну працю; її застосування навіть педагогічного необхідне за умови, однак, запровадження певної різноманітності в програму у вигляді, наприклад вивчення токарної справи, випилювання і т.д.

Значимим, що А. Степович як істинний педагог весь час перебував у пошуку і сміливо відмовлявся від тих методів навчання, які себе не виправдали себе. Так було, зокрема, з тією ж ручною працею. З 1904–1905 навчальному році цей предмет в Колегії перестав бути обов'язковим, від шведської програми довелося відмовитися, бо одноманітна робота ножем з виготовлення дрібних виробів перестала цікавити юнаків. Тож вихованці почали виготовляти великі вироби, що могли придатися в домашніх умовах: шкавчики, скриньки тощо. Всі свої вироби вони забирали додому [20, с. 18].

З 1894–1895 навчальному році А. Степович домігся запровадження у вишукному класі

такого предмета як вітчизнознавство. Чимало зусиль доклав до того, щоб ввести в навчальний план Колегії і такий предмет як природознавство. «Запровадження викладання природознавства, – писав А. Степович, – мало в Колегії на меті дати учням можливість ознайомитися з деякими циклами явищ і факторів, що стосувалися тваринного, рослинного і мінерального царств і хоча б частково заповнити ту відсутність елементарних знань з галузі науки про неорганічний і органічний світ, що є звичайним явищем для осіб, які закінчують наші середні класичні школи» [21, с. 14].

Багато уваги він приділяв екскурсіям для учнів, особливо з природознавства. Так, в 1903–1904 навчальному році відбулося три екскурсії в Голосіївський ліс і одна в Політехнічний інститут. У Голосіївському лісі вихованці ознайомилися з методами визначення рослин, вчилися збирати рослини для гербаріїв. А в Ботанічній лабораторії Політехнічного інституту їм показали деякі оранжерейні рослини, а також досліди з фізіології рослин, які не було змоги перевести у третьому класі. Наступного навчального року другокласники відвідали Зоологічний музей Політехнічного інституту, де ознайомилися з вивченням раніше представниками «тваринного царства». У березні того ж року вихованці 1 і 2 класів були на одноденній екскурсії в селі Княжичі. По дорозі розглядали лишай, мохи, а селі посадили 60 дерев.

«Подібні поїздки, – на думку А. Степовича, – поєднані з роботою на чистому повітрі, є дуже бажаними. Крім корисних відомостей, що їх під час екскурсій можуть одержати вихованці, вони розвивають в учнів любов до фізичної праці і вносять велику різноманітність у монотонне життя учнів. А всім давно відомо, що ніщо так не втомлює як одноманітність» [20, с. 16–17].

З наступних важливих питань, якими опікувався директор Колегії, можна відзначити позакласне читання вихованців. Його турбувало, що позакласне читання вихованців має безсистемний характер і мало хто цікавиться, чи під силу учневі прочитати обрану ним книгу, що засвоїв він, а можливо читання не залишило жодного сліду, було одним із способів згаяти час [15, с. 13].

Щоб поліпшити цю справу в Колегії у 1900–1901 навчального року було створено комісію із числа викладачів літератури, математики та історії на чолі з директором, яка склала «як дослід зразковий список книг для систематичного і по можливості різноманітного читання з керівними невеликими нотатками викладачів щодо пропонованих» [9, с. 14–19].

В основу роботи комісії була покладена доповідь А. Степовича «Про організацію

позакласного читання в середній школі», яку він зачитав на засіданні комісії. Відзначаючи безсистемність у позакласному читанні А. Степович звертав увагу, що «учні не вміють читати з користю для свого розвитку і поповнення знань, оскільки вибір книг цілком випадковий. Вони не в змозі дати собі звіт про прочитане. А тим часом, наголошує А. Степович, за даними психології читання може бути корисним лише тоді, коли воно «поставлене в один неперервний ряд з цілою сукупністю знань, засвоєних раніше». Його турбує, що читання вихованців «не поставлені ні в які більше або менше визначені рамки, ... і цілком буває віддане на волю різних випадкових сил» [9, с. 14]. На думку А. Степовича, за ради справи не може навіть фундаментальна бібліотека Колегії досить значна за своїми розмірами (близько 10 тис. екземплярів). Він був переконаний, ця бібліотека потребує перегляду і має позбутися непотрібного баласту. Водночас вона не може замінити класні бібліотеки, адже в ній зібрані книги, які допускаються для читання учнями старшого віку, тобто 15–20 років, а тим часом різниця в розвитку вихованців I кл. (V) і IV (VIII) досить велика. На його думку, важливо було б з усієї учнівської літератури, допущеної для читання вихованцям середнього навчального закладу виділити для кожного класу по 20–25 книг (а для старших класів по 40–50), які в міру можливості були б обов'язково прочитані кожним учнем. А якість читання міг би час від часу перевіряти бібліотекар [15, с. 13].

Не можуть, на його думку, цю роботу вести на належному рівні ні бібліотекарі, ні вчителі, ні вихователі. А тому він запропонував створити у середніх навчальних закладах у кожному класі бібліотечку, якою опікувались би самі учні і несли відповідальність з цілість книг і їх збереження. Скомплектувати ці бібліотеки можна було б із загальної учнівської бібліотеки, виділивши для кожного класу певного змісту книги (з красної словесності, природознавства, історії та ін.) за попередньо складеним списку у педагогічній раді чи комісією викладача. Звичайно, книги мають відповідати віку і розвитку учнів. Перелік книг має розраховувати не на середнього, а на сильнішого учня. Ці, останні, прочитають їх за рік старатимуться прочитати головне завдання у цій справі – кожний читатиме те, що йому під силу і відповідає рівню його розвитку за участю класного наставника [9, с. 17–18].

У список книг зі словесності для класних бібліотек, вважав А. Степович, мають увійти твори художньої літератури, які розширюють світогляд учнів, а також дадуть змогу ознайомитися з найважливішими творами корифеї

російської літератури та пізнати основні моменти російського суспільного життя XIX ст. А деякі, введені до списку критичні та історико-літературні статті можливо розвинути у юних читачів навик до аналізу художніх творів, прагнення осмислити сприйняті під час читання белетристики картини і образи [10, с. 57].

Подібну мету ставили і укладачі списку книг з історії. Цікавим було, те що серед багатьох предметів для позакласного читання було обрано літературу з природознавства. А. Степович це пояснював тим, що Колегія, подібно до класичних гімназій з огляду на програми не має змоги ознайомити учнів з навколишнім світом, хоча на уроках фізики вони довідуються про основні фізичні та хімічні явища. Однак значна частина книги природи для більшості учнів закрита назавжди «І тому, – значив А. Степанович, – включенням розділу природознавства в каталог класних бібліотек маємо на увазі цілком визначену мету: бажання допомогти учням у виборі власних книг, щоб дати їм можливість читанням хоча б частково поповнити прикру програму в їхніх знаннях» [10, с. 70].

Провівши відповідну роботу, комісія затвердила список книг для позакласного читання з літератури та природознавства [10, с. 72].

За часів керування А. Степовича класні бібліотечки активно запроваджувалися. Він покладав на них великі надії, сподіваючись у такий спосіб значною мірою позбутися однієї з умов учнівського читання – непосильність або випадковий вибір книжки. Він вірив, що класна бібліотека убезпечить від випадковості, бо мимоволі ставить учня у певні рамки, «дають йому можливість іти прямим шляхом, без хитань» [15, с. 14].

Треба відзначити, що організація позакласного читання в Колегії Павла Галагана була результативною в контексті усієї навчально-виховної роботи, яка забезпечувала високий рівень підготовки і розвитку учнів.

Чимало директорових зусиль потребувало збереження здоров'я вихованців. Прикладом його турботи можуть слугувати заняття гімнастикою, які були обов'язковими «для всіх вихованців, здатних займатися нею...», хоча в гімназіях вона була запроваджена значно пізніше» [35, с. 308]. Щоб вихованці більше часу проводили на свіжому повітрі з ініціативи А. Степовича у дворі були облаштовані спортивні снаряди, «гігантські кроки», кеглі, а взимку заливали ковзанку. Різноманітні фізичні вправи сприяли зміцненню фізичного здоров'я учнів.

Кожного літа вихованці виїжджали до літнього табору, що називався «Покорщина», де відпочивали, купалися і весело проводили час.

А. Степович висловлював щирий жаль з приводу «невеликих розмірів садиби» їхнього навчального закладу, бо ж рухливі ігри на повітрі могли б «вплинути на поліпшення здоров'я сучасного молодого шкільного покоління... на підняття рівня тілесного розвитку...» [35, с. 309].

А. Степович мріяв перенести Колегію Павла Галагана з центру Києва десь у передмістя. Він висловлював припущення про можливість продажу садиби дуже цінної у промисловому відношенні, а навчальний заклад влаштувати «десь на здоровій околичній місцевості м. Києва (як це не раз висловлювалось на Раді Колегії)». Далі А. Степович зауважує, що далеко не всі підтримують таку думку, але він вважає, що педагогічно доцільно жити, працювати і вчитися «не серед задумливого, запорошеного, нездорового міста, а... на ложі природи» [9, с. 14].

Ще одну велику справу здійснив А. Степович, про яку не можна не згадати, це видання «Ежегодника Коллегии Павла Галагана». Цьому питанню А. Степович надавав великого значення. Він писав: «всякий середній навчальний заклад, який себе поважає, зобов'язаний не тільки ознайомлювати суспільство через публікації з усіма обставинами свого внутрішнього життя, а по можливості розповідати і про нудне і про літературно-педагогічну діяльність, аби показати, що особливий склад його не нидіє у бездіяльності застою, а навпаки сповнений прагнення вдосконалюватися як у справі чистої науки, так і в розробці навчально-виховних питань» [19, с. 1].

Як відомо Колегія мала право самостійно розробляти навчально-виховні справи, тож порад з педагогічною практикою викладачі могли займатися теоретичною, науковою роботою. Тому Правління Колегії прийняло рішення друкувати наукові й літературні праці її викладачів [19, с. 2].

Дійсно, цей часопис, який з легкої руки А. Степовича, видавався до кінця існування Колегії, висвітлював історію діяльності не лише Колегії, до того ж він став неоціненним джерелом історико-педагогічного знання кінця XIX – початку XX ст. Тут друкувалися детальні щорічні звіти про роботу Колегії, звіти про засідання Правління Колегії, відомості про учнів і вчителів, наукові праці викладачів, спогади випускників, листування Г. Галагана, матеріали з історії Колегії та ін. «Щорічник, – писав журнал «Русская мысль», – таким чином, зробився не лише періодичним виданням науково-літературного характеру, далеко відійшовши від звичних рамок офіційних звітів, але і засобом єднання старих і нових поколінь, що пройшли через Колегію відгуком їхніх

розумових інтересів» [4, с. 74].

Свою розвідку ми б хотіли завершити такою ділянкою праці директора Колегії А. Степовича як виховна робота з учнями. Відомо, що як і в роки навчання А. Степовича в Колегії, так і за його керівництва цим навчальним закладом в основу виховної системи становили принципи сімейної любові, високого патріотизму, поваги до людини, високий інтелект. Випускники Колегії вказували на відсутність будь-якого приниження учня, будь-яких принизливих покарань. «Взаємні стосунки вихователів і вихованців ґрунтувалися взагалі на довірі – писалось в одному із звітів Колегії, – а різні дисциплінарні вчинки, без яких немислиме життя закритого навчального закладу караються, – і цього виявляється цілком достатньо, – лише зауваженнями чергового вихователя і доганою директора. Правління, в крайньому разі, пониженням оцінки за поведінку. Вихователі стараються, стосовно навчання вихованців, впливати на них в тому сенсі, що вони вчилися лише для науки, а не для оцінок чи нагород, яких, до речі, нема в Колегії, щоб у закладі набували смаку до розумової роботи і любові до наукових занять. Саме тому вже здавна в Колегії нема щоденних оцінок, а залишені лише за чверть, як більш чи менш правильні показники рівня знань вихованців.

Ухилення від приготування заданого уроку карається позбавленням вихованця прогулянки чи відпустки до виконання не підготовленої роботи чи до вивчення не вивченого через лінь чи іншу неповажну причину уроку» [9, с. 7].

Багато уваги приділялось естетичному вихованню, про що згадувалось вище. В Колегії традиційними були літературні вечори, працював хор, драматичний театр, видавався учнівський літературний журнал, існували свої особливі колеґатські звичаї (наприклад, «Похорони Цезаря» – після складання екзамену зі старослов'янських мов) [5, с. 83].

Головні постулати, ідеї, які втілював А. Степович у виховній системі Колегії чи не найкраще передають його побажання вихованцям на випускних вечорах. Скористаємося широкою цитатою, яка є квінтесенцією усього його педагогічного кредо: «Тепер дозвольте дати вам кілька щирих напружених побажань. По-перше, не згасіть в собі живого духу і старайтесь не тільки охороняти свої кращі стремління, а по можливості удосконалювати їх і йти вперед. Великий слов'янський мислитель і педагог Амос Коменський справедливо сказав в одній із своїх книг таке: «...стояча вода гние і набуває поганого запаху. Ці пани (мова про людей, що потонули лиш в житейських насолодах низького рівня) в діяльності, і зовсім ніскільки не користуються

життям у своїй забезпеченій бездіяльності і неробстві...». Отже, користуйтеся життям так, як пропонував ще 300 літ тому назад згаданий мислитель, тобто безустанку неухильно розвивайте в собі всебічну кращу «Людину» і не перетворюйтеся на стоячу воду, пам'ятаючи, що тільки стремління вперед може принести людині найкращі радощі життя високого рівня. Для кращого успіху в цих стремліннях постарайтесь розвинути в собі найбільшу силу волі і бадьору міцність розуму.[19, с. 22–25]. По-друге, уникайте грубого матеріалізму і старайтесь зберігати в собі, хоч маленьку часточку ідеальних начал. Згадайте, що сама наша школа зобов'язана існуванням прояву найвищого ідеалізму – любові до ближнього, яка виникла, здавалося б, односторонньої сили батьківської любові. Смерть незабутнього юнака Павла Галагана дала уже і дасть ще можливість багатьом десяткам, сотням і, дасть Бог, тисячам інших юнаків жити високим свідомим людським життям, виховати і розвинути в собі кращі стремління до істини, добра і краси; але ця можливість за наявності однієї лише (егоїстичної) батьківської любові, без любові до ближнього, почуття альтруїстичного, звичайно, не виникла б, як це буває в нашому суспільстві, на жаль дуже часто. Саме в цьому альтруїзмі засновників нашого закладу і полягає вказаний мною вияв найвищого ідеалізму. Зберігайте в собі як найдовше хоча б маленьку часточку священного вогню любові до ближнього та інших високих ідеальних начал, і благо вам буде. Тут допоможе вам правильне виховання в собі сили почуттів, як при викладеному вище першому побажанні потрібне таке ж виховання сили волі і зміцнення, і розвиток розуму шляхом наукових занять і взагалі стремління до постійного оновлення знань і накопичення нових. Звичайно, школа наша зробила все, що могла, що було в її силах і владі, для правильного і доцільного розвитку в вас цих трьох сил; але набутого вами, без подальшого неперервного розвитку і зміцнення звичайно, недостатньо. Дай же Бог вам кращого досягти на цьому нелегкому шляху» [19, с. 23].

Творча, новаторська праця директора Колегії А. Степовича по вихованню громадян своєї країни не була марною. Його випускники стали окрасою освіти, науки, мистецтва, культури та інших напрямів життя країни.

Отже, Колегія Павла Галагана мала вирішальне і визначне значення в житті і діяльності А. Степовича: вона сформувала його світогляд, визначила його наукові спрямування і дала можливість реалізувати свої найкращі якості педагога-новатора, керівника нової формації, Учителя з великої букви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Організація навчально-виховного процесу в Колегії Павла Галагана / Березівська Л. Д. // Наука і освіта. – 2007. – № 1–2. – С. 55–58.
2. Болотова Г. «Школа академіків» і Павло Житецький (Про Колегію Павла Галагана) / Г. Болотова // Слово і час. – 1996. – № 10. – С. 55–57.
3. Бондар Н. Школа академіків / Н. Бондар, Н. Михайловіна // Наука і суспільство. – 1993. – № 1. – С. 15–18.
4. Выписка из некоторых журналов, поместивших отзывы о «Ежегоднике К.П.Г.» в 1902 г. (К истории «Ежегодника Коллегии Павла Галагана»). Русская мысль 1902 года, декабрь // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1902 года по 1-е Октября 1903 года. Год 8-й. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1903. – С. 74–75.
5. Галаган М. З моїх споминів (1880–1920-ті рр.): [документально-художнє видання] / Микола Галаган. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
6. Даниленко В. Школа академіків / В. Даниленко, В. Тригубенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 1. – С. 60–61.
7. Житецький П. Степович (Дудка) А. И. Остроградский // Библиографический указатель материалов по истории русской школы. Приложение к журналу «Педагогический сборник». – 1889. – № 3. – 84 с.
8. Извлечение из отчета Коллегии Павла Галагана с 1 октября 1895 по 1 октября 1896 г. // Двадцатипятилетие Коллегии Павла Галагана в Киеве, (1 октября 1871 – 1 октября 1896 года) / [под ред. дир. Кол. А. И. Степовича]. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1896. – С. 281–293.
9. Извлечение из отчета о состоянии Коллегии Павла Галагана за время с 1 окт. 1900 г. по 1 окт. 1901 г. // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1900 года по 1-е Октября 1901 года. Год 6-й. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1901. – С. 4–51.
10. Краткая объяснительная записка и список книг по словесности для классов Коллегии Павла Галагана // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1901 года по 1-е Октября 1902 года. Год 7-й. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1902. – С. 57–72.
11. Максимейко Н. А. Коллегія і Г. П. Галаган / Н. А. Максимейко // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1896 года по 1-е Октября 1897 года. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1897. – С. 189–195.

12. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курило, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. С. Побірченко, Н. Б. Антоненць, Л. С. Бондар, Т. В. Філімонова, М. Я. Антоненць, Т. І. Куліш, О. М. Шевчук – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 444 с.
13. Науменко В. П. Коллегія Павла Галагана в Києве (по поводу 25-летия ее существования) / В. Науменко // Киевская старина. – 1896. – № 12. – С. 418–433.
14. Нечипоренко І. І. Поминка по учредителе и почетном попечителе Григорие Павловиче Галагане, читанная на акте Коллегии Павла Галагана 1 октября 1889 года / І. І. Нечипоренко // Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана. С 1-го октября 1886 года по 1-е октября 1890 года. – К. : Типография К. Н. Милевского, 1890. – С. 1–18.
15. Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана за время 1 октября 1897 г. – 1 октября 1898 г. // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1897 года по 1-е Октября 1898 года. – К. : Типография І. І. Чоколова, 1898. – С. 1–46.
16. Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана за время с 1 октября 1898 г. – 1 октября 1899 г. // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1898 года по 1-е Октября 1899 года. Год 4-й. – К. : Типография І. І. Чоколова, 1899. – С. 1–77.
17. Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана за время с 1 октября 1896 г. – 1 октября 1897 г. // Ежегодник Коллегии Павла Галагана с 1 октября 1896 по 1 октября 1897 г. – К. : Типография І. І. Чоколова, 1897. – С. 1–37.
18. Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана за время с 1 октября 1899 г. – 1 октября 1900 г. // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1899 года по 1-е Октября 1900 года. Год 5-й. – К. : Типография І. І. Чоколова, 1900. – С. 9–60.
19. Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана. С 1-го октября 1890 года по 1-е октября 1894 года. – К. : Типография І. І. Чоколова, 1894. – 215 с.
20. Отчет читанный на акте Коллегии Павла Галагана 1-го октября 1905 г. // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1904 года по 1-е Октября 1905 года. Год 10-й. – К. : Типография С. В. Кульженко, 1905. – С. 3–47.
21. Отчет читанный на акте Коллегии Павла Галагана 1-го октября 1906 года // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1905 года по 1-е Октября 1906 года. Год 11-й. – К. : Типография С. В. Кульженко, 1907. – С. 3–61.
22. Отчет-ежегодник Коллегии Павла Галагана. С. 1-го октября 1894 года по 1-е Октября 1895 года. – К. : Типография І. І. Чоколова, 1895. – 108 с.
23. Паламарчук О. А. І. Степович – знаний український учений – славіст і педагог / О. Паламарчук, О. Чмир // Проблеми слов'язнознавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 244.
24. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870 рр. / Федір Савченко. – Харків, Київ : ДВУ, 1930. – 430 с.
25. Смольницька М. К. Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України (1871–1920) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07. 00. 01 «Історія України» / М. К. Смольницька. – К., 2004. – 20 с.
26. Степович А. Воспитатели Коллегии / А. Степович // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1900 года по 1-е Октября 1901 года. Год 6-й. – К., 1901. – С. 81–91.
27. Степович А. З споминів про М. В. Лисенка / Андроник Степович // Микола Лисенко у спогадах сучасників : [зб. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842–1912] / [упоряд. Остап Лисенко; ред. та коментарі Ростислава Пилипчука]. – К. : Муз. Україна, 1968. – С. 197–208.
28. Степович А. І. Жизнеописание (краткое) пр. Степовича А. І. После 1930 г. // Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), ф. 179, спр. 1, 9 арк.
29. Степович А. І. Из воспоминаний о «Старой громаде». Доклад. Автограф // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 148, 11 арк.
30. Степович А. І. Перевод. Хмеленский Красослав, Ласка Чехова. Историческая драма. Перевод с чешского ученика первого класса Коллегии Павла Галагана А. Степовича. 1871 г. // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 29, 7 арк.
31. Степович А. І. Предисловие к речнику сербо-немо-латинскому Вука Караджича. 1872 г. Ученическая работа (2-й класс Коллегии Павла Галагана). Приложение: «Бакон Стефан и два ангела», 4 стр. из печатного издания «Песни, собранные В. Караджичем» // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 61, 4 арк.
32. Степович А. І. Работы по словесности (домашние) в IV классе Коллегии Павла Галагана у преподавателя П. І. Житецкого

- 1874 – 1875 гг. // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 97, 36 арк.
33. Степович А. И. Словарь к сочинениям Яникия Космия (сочинения изданы в Белграде). 1872 г. Автограф // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 62
 34. Степович А. Из воспоминаний о В. Д. Сиповском (1843–1895 гг.) // Двадцатипятилетие Коллегии Павла Галагана в Киеве, (1 октября 1871 – 1 октября 1896 года) / [под ред. дир. Кол. П. Г. А. И. Степовича]. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1896. – С. 327–333.
 35. Степович А. Итоги двадцатипятилетней жизни и деятельности Коллегии Павла Галагана. Речь, читанная директором Коллегии А. И. Степовичем на акте 1-го октября 1896 года / А. Степович // Двадцатипятилетие Коллегии Павла Галагана в Киеве, (1 октября 1871 – 1 октября 1896 года) / [под ред. дир. Кол. П. Г. А. И. Степовича]. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1896. – С. 302–313.
 36. Степович А. И. 3 перших рокив Колегії Павла Галагана. 30-ті рр. ХХ ст. Стаття. Автограф // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 162, 3 арк.
 37. Степович А. Матеріали (письма, воспоминания, справки, выдержки из дел, записки и т.п.) / А. Степович // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1900 года по 1-е Октября 1901 года. Год 6-й. – К., 1901. – С. 118–121.
 38. Степович А. Письма, воспоминания, заметки и проч. / А. С-ч // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. С 1-го Октября 1903 года по 1-е Октября 1904 года. Год 9-й. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1904. – С. 118–121.
 39. Степович А. Поэтические предания сербов о падении их царства / Степович А. // Сборник статей и рассказов для юношества. – Спб., 1877.
 40. Степович А. Славянский этнограф Людвиг Куба / Степович А. // Етнографічний вісник. – 1930. – № 9. – С. 240.
 41. Устав Коллегии Павла Галагана // ІР НБУВ, ф. II, спр. 325, 7 арк.
 42. Шевчук О. М. Колегія Павла Галагана (1871–1920 рр.) : історія заснування середнього приватного навчального закладу міста Києва / О. М. Шевчук // Рідна школа. – 2005. – № 7. – С. 47–49.
 43. Шевчук О. М. Організація і зміст навчально-виховного процесу Колегії Павла Галагана (1871–1920 рр.) : монографія / О. М. Шевчук. – Умань : ФОП Жовтий, 2013. – 250 с.
- REFERENCES TRANSLATED AND
TRANSLITERATED**
1. Bereziv'ska L. D. Orhanizatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu v Kolehiyi Pavla Halahana / Bereziv'ska L. D. // Nauka i osvita. – 2007. – № 1–2. – S. 55–58.
 2. Bolotova H. «Shkola akademikiv» i Pavlo Zhytets'kyu (Pro Kolehiyu Pavla Halahana) / H. Bolotova // Slovo i chas. – 1996. – № 10. – S. 55–57.
 3. Bondar N. Shkola akademikiv / N. Bondar, N. Mykhaylovina // Nauka i suspil'stvo. – 1993. – № 1. – S. 15–18.
 4. Vyryska yz nekotorykh zhurnalov, pomestyvshykh otzvyvy o «Ezhehodnyke K.P.H.» v 1902 h. (K ystoryu «Ezhehodnyka Kollehyi Pavla Halahana»). Russkaya mysl' 1902 hoda, dekabr' // Ezhehodnyk Kollehyi Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1902 hoda po 1-e Oktyabrya 1903 hoda. Hod 8-y. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1903. – S. 74–75.
 5. Halahan M. Z moyikh spomyniv (1880–1920-ti rr.): [dokumental'no-khudozhnye vydannya] / Mykola Halahan. – K. : Tempora, 2005. – 656 s.
 6. Danylenko V. Shkola akademikiv / V. Danylenko, V. Tryhubenko // Ukrayins'ka literatura v zahal'noosvitniy shkoli. – 2003. – № 1. – S. 60–61.
 7. Zhytets'kyu P. Stepovych (Dudka) A. Y. Ostrohradskyu // Byblyo-hrafychesky ukazatel' materyalov po ystoryi russkoy shkoly. Prylozhenye k zhurnalu «Pedahohycheskyi sbornyk». – 1889. – № 3. – 84 s.
 8. Yzvlachenye yz otcheta Kollehyi Pavla Halahana s 1 oktyabrya 1895 po 1 oktyabrya 1896 h. // Dvadsatypyatyletye Kollehyi Pavla Halahana v Kyeve, (1 oktyabrya 1871 – 1 oktyabrya 1896 hoda) / [pod red. dyr. Kol. A. Y. Stepovycha]. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1896. – S. 281–293.
 9. Yzvlachenye yz otcheta o sostoyanyu Kollehyi Pavla Halahana za vremya s 1 okt. 1900 h. po 1 okt. 1901 h. // Ezhehodnyk Kollehyi Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1900 hoda po 1-e Oktyabrya 1901 hoda. Hod 6-y. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1901. – S. 4–51.
 10. Kratkaya ob'yasnytel'naya zapyska y spysok knyh po slovesnosty dlya klassnykh byblyotek 1, 2 y 3 klassov Kollehyi Pavla Halahana // Ezhehodnyk Kollehyi Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1901 hoda po 1-e Oktyabrya 1902 hoda. Hod 7-y. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1902. – S. 57–72.
 11. Maksymeyko N. A. Kollehyi y H. P. Halahan / N. A. Maksymeyko // Ezhehodnyk Kollehyi Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1896 hoda po 1-e Oktyabrya 1897

- hoda. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1897. – S. 189–195.
12. Narysy z istoriyi rozvytku novators'kykh navchal'no-vykhovnykh zakladiv v Ukrayini (KhKh stolittya) : navch.-metod. posib. / za red. O. V. Sukhomlyns'koyi, V. S. Kurylo, N. P. Dichuk, L. D. Berezhiv's'ka, N. S. Pobirchenko, N. B. Antonets', L. S. Bondar, T. V. Filimonova, M. Ya. Antonets', T. I. Kulish, O. M. Shevchuk – Luhans'k : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – 444 s.
 13. Naumenko V. P. Kollehiya Pavla Halahana v Kyeve (po povodu 25-letyia ee sushchestvovanyia) / V. Naumenko // Kyevskaya staryna. – 1896. – № 12. – S. 418–433.
 14. Nechyporenko Y. Y. Pomynka po uchredytele y pochetnom popechytele Hryhorye Pavlovyche Halahane, chytannaya na akte Kollehiy Pavla Halahana 1 oktyabrya 1889 hoda / Y. Y. Nechyporenko // Otchet o sostoyanny Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho oktyabrya 1886 hoda po 1-e oktyabrya 1890 hoda. – K. : Typohrafiya K. N. Mylevskoho, 1890. – S. 1–18.
 15. Otchet o sostoyanny Kollehiy Pavla Halahana za vremya 1 oktyabrya 1897 h. – 1 oktyabrya 1898 h. // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1897 hoda po 1-e Oktyabrya 1898 hoda. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1898. – S. 1–46.
 16. Otchet o sostoyanny Kollehiy Pavla Halahana za vremya s 1 oktyabrya 1898 h. – 1 oktyabrya 1899 h. // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1898 hoda po 1-e Oktyabrya 1899 hoda. Hod 4-y. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1899. – S. 1–77.
 17. Otchet o sostoyanny Kollehiy Pavla Halahana za vremya s 1 oktyabrya 1896 h. – 1 oktyabrya 1897 h. // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana s 1 oktyabrya 1896 po 1 oktyabrya 1897 h. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1897. – S. 1–37.
 18. Otchet o sostoyanny Kollehiy Pavla Halahana za vremya s 1 oktyabrya 1899 h. – 1 oktyabrya 1900 h. // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1899 hoda po 1-e Oktyabrya 1900 hoda. Hod 5-y. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1900. – S. 9–60.
 19. Otchet o sostoyanny Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho oktyabrya 1890 hoda po 1-e oktyabrya 1894 hoda. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1894. – 215 s.
 20. Otchet chytanny na akte Kollehiy Pavla Halahana 1-ho oktyabrya 1905 h. // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1904 hoda po 1-e Oktyabrya 1905 hoda. Hod 10-y. – K. : Typohrafiya S. V. Kul'zhenko, 1905. – S. 3–47.
 21. Otchet chytanny na akte Kollehiy Pavla Halahana 1-ho oktyabrya 1906 hoda // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1905 hoda po 1-e Oktyabrya 1906 hoda. Hod 11-y. – K. : Typohrafiya S. V. Kul'zhenko, 1907. – S. 3–61.
 22. Otchet-ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S. 1-ho oktyabrya 1894 hoda po 1-e Oktyabrya 1895 hoda. – K. : Typohrafiya Y. Y. Chokolova, 1895. – 108 s.
 23. Palamarchuk O. A. I. Stepovykh – znanyy ukrayins'kyy uchenyy – slavist i pedahoh / O. Palamarchuk, O. Chmyr // Problemy slov'yanoznavstva. – 2008. – Vyp. 57. – S. 244.
 24. Savchenko F. Zaborona ukrayinstva 1876 r. Do istoriyi hromads'kykh rukhiv na Ukrayini 1860–1870 rr. / Fedir Savchenko. – Kharkiv, Kyiv : DVU, 1930. – 430 s.
 25. Smol'nits'ka M. K. Kolehiya Pavla Halahana v natsional'no-kul'turnomu zhytti Ukrayiny (1871–1920) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk : 07. 00. 01 «Istoriya Ukrayiny» / M. K. Smol'nits'ka. – K., 2004. – 20 s.
 26. Stepovykh A. Vospytately Kollehiy / A. Stepovykh // Ezhehodnyk Kollehiy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1900 hoda po 1-e Oktyabrya 1901 hoda. Hod 6-y. – K., 1901. – S. 81–91.
 27. Stepovykh A. Z spomyniv pro M. V. Lysenka / Andronyk Stepovykh // Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykiv : [zb. spohadiv pro ukr. komp. y muz-hromad. diyacha 1842–1912] / [uporyad. Ostap Lysenko; red. ta komentari Rostyslava Pylypchuka]. – K. : Muz. Ukrayina, 1968. – S. 197–208.
 28. Stepovykh A. Y. Zhyzneopysanye (kratkoe) pr. Stepovycha A. Y. Posle 1930 h. // Instytut rukopysu Tsentral'noyi naukovoyi biblioteky imeni V. I. Vernads'koho NAN Ukrayiny (dali – IR NBUV), f. 179, spr. 1, 9 ark.
 29. Stepovykh A. Y. Yz vospomynanny o «Staroy hromade». Doklad. Avtohrif // IR NBUV, f. 179, spr. 148, 11 ark.
 30. Stepovykh A. Y. Perevod. Khmelensky Krasoslav, Laska Chekhova. Ystorycheskaya drama. Perevod s cheshskoho uchenyaka pervoho klassa Kollehiy Pavla Halahana A. Stepovycha. 1871 h. // IR NBUV, f. 179, spr. 29, 7 ark.
 31. Stepovykh A. Y. Predyslovye k rechnyku serbo-nemo-latynskomu Vuka Karadzhycha. 1872 h. Uchenycheskaya rabota (2-y klass Kollehiy Pavla Halahana). Prylozhenye: «Bakon Stefan y dva anhela», 4 str. yz pechatnoho yzdanyia «Pesny, sobrannyye V. Karadzhychem» // IR NBUV, f. 179, spr. 61, 4 ark.
 32. Stepovykh A. Y. Raboty po slovesnosti

- (domashnye) v IV klasse Kollehyy Pavla Halahana u prepodavatelya P. Y. Zhytetskoho 1874–1875 hh. // IR NBUV, f. 179, spr. 97, 36 ark.
33. Stepovych A. Y. Slovar' k sochynenyuam Yanykyya Kosmyya (sochynenyua yzdany v Belhrade). 1872 h. Avtohrاف // IR NBUV, f. 179, spr. 62
34. Stepovych A. Yz vospomynanyu o V. D. Sypovskom (1843–1895 hh.) // Dvadsatypyatyletye Kollehyy Pavla Halahana v Kyeve, (1 oktyabrya 1871 – 1 oktyabrya 1896 hoda) / [pod red. dyr. Kol. P. H. A. Y. Stepovycha]. – K. : Typohrafyya Y. Y. Chokolova, 1896. – S. 327–333.
35. Stepovych A. Ytohy dvadsatypyatyletney zhyzny y deyatel'nosty Kollehyy Pavla Halahana. Rech', chytannaya dyrektorom Kollehyy A. Y. Stepovychem na akte 1-ho oktyabrya 1896 hoda / A. Stepovych // Dvadsatypyatyletye Kollehyy Pavla Halahana v Kyeve, (1 oktyabrya 1871 – 1 oktyabrya 1896 hoda) / [pod red. dyr. Kol. P. H. A. Y. Stepovycha]. – K. : Typohrafyya Y. Y. Chokolova, 1896. – S. 302–313.
36. Stepovych A. I. Z pershykh rokov Kolehiyi Pavla Halahana. 30-ti rr. KhKh st. Stattya. Avtohrاف // IR NBUV, f. 179, spr. 162, 3 ark.
37. Stepovych A. Materyaly (pys'ma, vospomynanyua, spravky, vyderzhky yz del, zapysky y t.p.) / A. Stepovych // Ezhehodnyk Kollehyy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1900 hoda po 1-e Oktyabrya 1901 hoda. Hod 6-y. – K., 1901. – S. 118–121.
38. Stepovych A. Pys'ma, vospomynanyua, zametky y proch. / A. S-ch // Ezhehodnyk Kollehyy Pavla Halahana. S 1-ho Oktyabrya 1903 hoda po 1-e Oktyabrya 1904 hoda. Hod 9-y. – K. : Typohrafyya Y. Y. Chokolova, 1904. – S. 118–121.
39. Stepovych A. Poetycheskye predanyya serbov o padenyy ykh tsarstva / Stepovych A. // Sbornyk statey y rasskazov dlya yunoshstva. – Spb., 1877.
40. Stepovych A. Slavyanskyy etnohrاف Lyudvyh Kuba / Stepovych A. // Etnohrafichnyy visnyk. – 1930. – № 9. – S. 240.
41. Ustav Kollehyy Pavla Halahana // IR NBUV, f. II, spr. 325, 7 ark.
42. Shevchuk O. M. Kolehiya Pavla Halahana (1871–1920 rr.) : istoriya zasnovannya seredn'oho pryvatnoho navchal'noho zakladu mista Kyyeva / O. M. Shevchuk // Ridna shkola. – 2005. – № 7. – S. 47–49.
43. Shevchuk O. M. Orhanizatsiya i zmist navchal'no-vykhovnoho protsesu Kolehiyi Pavla Halahana (1871–1920 rr.) : monohrafiya / O. M. Shevchuk. – Uman' : FOP Zhovtyy, 2013. – 250 s.